

XALQARO KREDIT LINIYALARI HAMDA TIJORAT BANKLARIDA KREDIT OPERATSIYALARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Batirova Gulrux Mannanovna,

Bank-moliya akademiyasi magistratura tinglovchisi

Salayev R.Sh.

Bank-moliya akademiyasi dotsenti v.b., PhD.

ANNOTATSIYA: Kredit liniyalari firmaning likvidlik siyosatining ajralmas qismini tashkil etadi; ammo, rivojlanayotgan bozorlarda kredit liniyalari bo'yicha cheklangan tadqiqotlar mavjud. Maqolada kredit liniyalariga kirish va undan foydalanish uchun firma rag'batlarini o'rganish orqali ushbu bo'shliqni to'ldiradi hamda oilaviy firmalarning kredit liniyasini olish ehtimoli kamroq ekanligi va ularning mablag'lari oilaviy bo'lmagan firmalarga qaraganda kamroq ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu topilmalar agentlikning kredit liniyalariga ega bo'lish va ulardan foydalanish haqidagi nuqtai nazarini qo'llab-quvvatlaydi. Boshqa topilmalar ichki va tashqi likvidlik manbalari o'rtasidagi o'rinbosarlik effektiga mos keladi, bu ikki likvidlik manbalari o'rtasidagi xarajatlar kamayishini anglatadi.

Kalit sozlar: Xalqaro kredit liniyalari, tijorat banklari, debit, kredit, kredit hisobvarag'i, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, kapital, zaxira fondi, hisob varaq, Kredit operatsiyalari, shartnoma, balans.

Adabiyotlar sharhi. Noqulay tanlov xarajatlari axborotga sezgir bo'lgan qimmatli qog'ozlarni qimmatlashtiradi va shuning uchun firmalar axborot nosimmetrikligi mavjud bo'lganda axborotga sezgir tashqi moliyalashtirishdan ko'ra ichki moliyalashni afzal ko'radilar (Myers and Majluf 1984). Katta o'sish imkoniyatlariga ega bo'lgan firmalar tashqi moliyalashtirish uchun mukofotga olib kelishi mumkin bo'lgan ko'proq ma'lumot assimetriyasiga duchor bo'lganligi sababli, o'sish imkoniyatlarining katta to'plamiga ega bo'lgan firma o'zlarining likvidlik ehtiyojlarini kredit liniyalari emas, balki likvid aktivlar hisobidan moliyalashtirish uchun rag'batlarga ega (Sufi 2009). Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, o'sish imkoniyatlari kredit liniyalarini olish va ulardan foydalanish bilan salbiy bog'liqdir (Duran 2017 ; Lee 2022 ; Mollagholamali and Rao 2022). Shu sababli, ushbu tadqiqot o'sish imkoniyatlari va kredit liniyalari o'rtasida salbiy munosabatni kutmoqda.

Kichik firmalar moliyaviy jihatdan cheklangan bo'lishi mumkin, chunki ular yirik firmalarga nisbatan ko'proq axborot assimetriyasiga duchor bo'ladilar; shuning uchun kichik firmalar kredit liniyalariga kirishda qiynalishi mumkin (Sufi 2009). Bundan tashqari, kredit liniyalari emissiya xarajatlari bilan bog'liq; shuning uchun kichik firmalar kredit liniyalarini olish o'rniga likvid aktivlarni to'plash orqali bu xarajatlardan qochishlari mumkin. Empirik dalillar firma hajmining kredit liniyalarini olish va ulardan foydalanishga ijobiy ta'siri haqida xabar beradi (Li 2022; Mollagholamali Rao 2022). Biroq, kichik firmalar kredit munosabatlarini o'rnatish uchun rag'batlarga ega va kredit liniyalari firmalar va banklarga ushbu munosabatlarni rivojlantirishga imkon berishini hisobga olsak (Berger va Udell 1995 ; Zhao 2021), kichik firmalar kredit liniyalariga tez-tez kirishlari va ulardan foydalanishlari mumkin. Bundan tashqari, firmaning yoshi axborot assimetriyasining proksi hisoblanadi, chunki u bozor firma haqida qanchalik bilishini o'lchaydi, chunki eski firmalar kichik firmalarga nisbatan bozorga ko'proq ma'lum bo'lishi kutiladi (Tayem 2019). Empirik dalillar kompaniya yoshining kredit liniyalarini olishga ijobiy ta'siri haqida xabar beradi

(Mollagholamali va Rao 2022), lekin firma yoshining ushbu ob'ekt hajmining nisbati sifatida ob'ektdan mablag' olishga salbiy ta'siri (Jimenez va boshq. 2009).

Rivojlangan mamlakatlardagi banklar firmalarning o'z operatsiyalari natijasida hosil bo'lgan pul mablag'lari hisobidan qarzlarni to'lash qobiliyati bilan shug'ullanadilar; shuning uchun ular ishlashga asoslangan ahdlarni loyihalashga e'tibor berishadi (Acharya et al. 2020; Sufi 2009). Ampirik dalillar kredit liniyalari va aniqlik o'rtasidagi salbiy munosabatlar haqida xabar beradi (Duran 2017 ; Mollagholamali and Rao 2022). Biroq, Iordaniya banklari to'lov usullari sifatida garov va moddiy aktivlarga qaratilgan (Tayem 2022a). Shu sababli, Iordaniya bozorining o'ziga xos xususiyatini hisobga olgan holda, moddiylikning kredit liniyasini olish va undan foydalanish ehtimoliga ta'siri empirik tarzda aniqlanadi.

Xozirda iqtisodiyotimiz rivoji uchun yo'naltirilgan bank kreditlari hajmining ortishi, shuningdek, bank kreditlaridan foydalanayotgan mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidan qat'iy nazar, mijozlar miqdorining o'sishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish, ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni undirishni ta'minlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy nazorat qilishning asosi sifatida talqin etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli "O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, farmoni bugungi kun bank tizimi boshqarish mexanizmlarini va unga doir xar bir elementini uzviy bog'liq xolda o'rganish va tahlil etish yo'li bilan mavjud muammolarga echim topish shuningdek, ushbu muammolarni o'z vaqtida bartaraf etishni talab qiladi.

Tijorat banklari nafaqat sub'ektlarni kreditlash balki, ushbu resurslardan kutiladigan natijani buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilishni taqozo etadi. Shuningdek, kredit operatsiyalarini amalga oshirishda muammoli kreditlarning yuzaga kelishi, ularning buxgalteriya hisobini xalqaro standartlari talablari asosida tartibga solishni zaruriyat qilib qo'ymoqda. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, tijorat banklarida kreditlar bo'yicha to'lash va ehtimoliy yo'qotishlar zahiralari jarayolari hisobini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

1-jadval.

Tijorat banklarida kredit operatsiyalar hisobini yuritish uchun asos bo'lgan me'yoriy hujjatlar.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2004 yil 17 dekabrda № 1435 raqam bilan ro'yhatga olingan " Tijorat banklarida kreditlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to'g'risida"gi nizom
Banklarning aktivlari bo'lgan kreditlar Tijorat banklari tomonidan aktivlar sifatini tasniflash, ular bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zahiralari tashkil qilish va ularni ishlatish tartibi to'g'risida Nizom (ro'yhat raqami 2696, 2015 yil 14 iyul) talablariga muvofiq tasniflanadi.
Foizlarni o'stirmaslik maqomi berilgan kreditlarning buxgalteriya hisobi Foizlarni o'stirmaslik to'g'risida Nizom (ro'yhat raqami 1301, 2004 yil 24 yanvar)ga muvofiq amalga oshiriladi

Foizlarni hisoblash, kreditlar bo'yicha undirilmagan foizlarni bekor qilish ham inobatga olingan holda "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash to'g'risida"gi Nizom (ro'yhat raqami 1306, 2004 yil 30 yanvar)ga muvofiq amalga oshiriladi

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida buxgalteriya hisobi hisobvaraqlari rejasi 773-17

Hozirgi kunda xar bir tijorat banki o'zining kredit siyosatini ishlab chiqib, kredit munosabatlarini ushbu siyosat orqali yuritadilar Markaziy bank esa kreditlash bo'yicha umumiy ko'rsatmalar beradi. Shu o'rinda kredit liniyalari haqida to'xtalib o'tsak. Xorijiy bank amaliyotida kreditlashning ikki usuli ma'lum. Birinchi usulning ahamiyati har bir ssuda individual tartibda ko'rib chiqilishidir. Kredit ma'lum maqsaddagi mablag' ehtiyojini qondirishga beriladi. Ushbu usul aniq muddatga kredit ajratishda qo'llaniladi. Ikkinchi usulda kredit bank tomonidan qarz oluvchiga oldindan belgilab qo'yilgan kredit limiti bo'yicha beriladi, bunda qarz oluvchi unga qo'yilgan to'lov hujjatini o'z vaqtida to'lash majburiyatini oladi. Kreditlashning ushbu shakli kredit liniyasi deb ataladi. Ochilgan kredit liniyasi kredit hisobiga barcha hisob-kitob pul hujjatlarini bank va mijoz o'rtasidagi shartnomaga asosan to'lash 1 yilga ochiladi, ammo kredit liniyasi undan qisqa muddatga ham ochilishi mumkin. Kredit liniyasi muddati davomida mijoz bank bilan qo'shimcha kelishuvni istagan vaqtida kredit olishi mumkin. Ammo bank qarz oluvchining moliyaviy holatini zaiflashganini aniqlasa, mijozga belgilangan limit chegarasida kredit berishdan bosh tortishi mumkin. Kredit liniyasi, odatda, moliyaviy barqaror va e'tiborli mijozlarga ochiladi. Mijoz iltimosiga binoan kreditlash limiti qayta ko'rib chiqilishi mumkin. Kredit liniyasi – bank yoki boshqa kredit tashkilotining qarz oluvchiga ma'lum davr mobaynida kelishilgan limit doirasida huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan kredit berish majburiyatidir. Kredit liniyasining ochilishi kreditor va qarzorning uzoq muddat davomidagi xamkorligini anglatadi. Shu o'rinda xalqaro kredit liniyasiga ta'rif berib o'tsak: xalqaro kredit liniyasi bu xalqaro miqiyosda qarz oluvchiga ma'lum davr mobaynida kelishilgan limit doirasida huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan kredit berish majburiyatidir. Kredit liniyasi bir yildan oshmagan xar qanday muddatga to'lov hujjatlarini to'lash uchun beriladi, u qayta tiklanadigan va tiklanmaydigan bo'lishi mumkin. Bunda limit tugagandan so'ng bank va qarzdor o'rtasidagi munosabat o'z payoniga etadi. Ushbu berilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki kredit liniyasida qarz berish muddatlari turlicha T.Kosterinaning fikricha kredit liniyasi qisqa muddatga ochiladi, O.Lavrushinning fikricha muddat ahamiyatga ega emas bo'lib, asosiy e'tibor kreditning maqsimal miqdoriga karatiladi. Bulardan xulosa qilgan holda xalqaro kredit liniyasiga quyidagicha ta'rif bersak maqsadga muvofiq bo'ladi: xalqaro kredit liniyasi xalqaro moliya institutlari tomonidan qarz oluvchilarga ma'lum bir muddatga kredit limiti doirasida kredit berish majburiyatini anglatadi. Davom ettiriladigan va ettirilmaydigan kredit liniyalari o'zaro farqlanadi. Davom ettirilmaydigan kredit liniyasi ochilib ssuda berilgan va qaytarilgandan keyin mijoz va bank o'rtasidagi aloqalar tugatiladi. Davomlashtiriladigan kredit liniyasida kredit belgilangan limit asosida avtomatik ravishda beriladi va qaytariladi. Agar, bank tomonidan mijozga kredit liniyasi ma'lum tovarlarga bir shartnoma bo'yicha bir yil ichida pul to'lash uchun ochilgan bo'lsa, kredit liniyasi maqsadli bo'ladi.

Kreditlash usuli kredit berishda va qaytarishda ishlatiladigan kredit hisobvarag'ini shaklini tanlab beradi. Banklar kreditlash operatsiyalarini amalga oshirish uchun ssuda

schyotlarini ochadilar. Bank tomonidan beriladigan kreditlar muddatiga ko'ra qisqa va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli kreditlar 1 yil muddatga, uzoq muddatli kreditlar 1 yildan ortiq muddatga beriladi. Qisqa muddatli kreditlarning ham xar xil turlari mavjud, ular bir biridan kredit berish shartlari, ta'minlash tarzi, qoplash muddatlari bilan farq qiladi. Hozirgi kunda qisqa muddatli kreditlar hisobi Adliya vazirligi tomonidan 2004 yil 17 dekabrda № 1435 son bilan ro'yxatga olingan, Markaziy banki Boshqaruvining 2004 yil 27 noyabrdagi 25/9-sonli Qarori bilan tasdiqlangan № 594 sonli "Tijorat banklarida kreditlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to'g'risida"gi Nizom va boshqa Markaziy bankning me'yoriy hujjatlariga asosan tashkil etilgan.

Buxgalteriya hisobi vazifalarini tizimlashgan holda banklarda kreditlar hisobi vazifalari ham alohida guruhlandi:

bankning kredit faoliyati asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha rejaning bajarilishini nazorat qilish;

bankning kredit operatsiyalarini amalga oshirishni o'z vaqtida va to'g'ri belgilash;

bank kreditlarini tan olish va ularni hisobda aks ettirish to'g'riligini ta'minlash;

bank kreditlari hisobini to'g'ri yuritish va moliyaviy hisobotlar tayyorlash uchun ma'lumot bilan ta'minlash;

zamonaviy takomillashgan hisob tizimini tadbiq qilish, bank kreditlari ko'rsatkichlari uslubiyoti va moliyaviy hisobot shakllarini takomillashtirish;

bank faoliyati samaradorligini oshirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun o'tkazilgan tahlil va tezkor nazoratga zarur ishonchli va aniq ma'lumotlarni shakllantirish.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bank kreditlari buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aniq hamda to'g'ri aks ettirish davrida aks ettiriladi. Kredit ajratilgandan so'ng kredit monitoringi o'tkazilishi ustidan nazoratni kuchaytirish. Berilgan kreditlarni monitoring qilish orqali kreditdan qanday maqsadda foydalanilayotganligi va qay darajada samaradorlikka erishilayotganligini aniqlash mumkin. Banklarda kreditni berish va undirish jarayoni yuzasidan amalga oshiriladigan ishlarni ommaga yetkazish. Yana shu yo'l bilan shubhali va umidsiz ssudalarning tasniflangan kredit hajmidagi salmog'ini qisqartirish. Banklarda yuqori likvidlikka ega bo'lgan garov obyektlaridan foydalanishni kuchaytirish. Kreditlarni undirishni kuchaytirish maqsadida bank xodimlari va mijoz o'rtasidagi aloqadorlikni kuchaytirish va mijoz o'rtasida doimiy ravishda ma'lumot olib turishni tashkil etish. Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan kreditlar hajmi yil o'sib bormoqda va bu mamlakatimiz iqtisodiyotini o'sishiga juda katta ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan bir qatorda banklar o'zlariga katta xatarni ham olishmoqda. O'ylaymizki, bildirilgan takliflarimizni amaliyotga tadbiq etilishi, tom ma'noda tijorat banklarining kredit riski va bu orqali bankning moliyaviy ahvoriga salbiy ta'sirini kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdikarimova D.R. Bank kreditlari garov ta'minotini baholash. Monografiya. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2016. – 168 b.
2. Abdikarimova D.R. Banklar garov ta'minotini baholash zarurligi va asosiy tamoyillari. // «Moliya» jurnali. – Toshkent, 2015. - №4. – B. 58-63. (08.00.00; №12)

3. Abdikarimova D.R. O‘zbekistonda baholash institutining shakllanish va rivojlanish bosqichlari.// «Moliya» jurnali. – Toshkent, 2016. - №1. – B. 93-98. (08.00.00; №12).
4. Abdikarimova D.R. Xorij amaliyotida bank kreditlari bo‘yicha garovni baholashning asosiy tamoyillari va ta‘minot turlari.//«Biznes- ekspert» jurnali. – Toshkent, 2016. - №3. – B. 29-33. (08.00.00; №3)
5. Salayev, R. S. (2021). КРИПТОВАЛЮТАЛАР ТАҲЛИЛИ ВА ПУЛ ТИЗИМИНИНГ КЕЛАЖАГИ. Scientific progress, 2(6), 677-681.
6. Azimovich, A. U., & Shavkatovich, S. R. (2021). Improving Money Supply Regulation in the Digital Economy. European Scholar Journal, 2(10), 44-51.
7. Shavkatovich, S. R. (2023). PROBLEMS IN THE PRACTICE OF DIGITAL ASSET CIRCULATION IN COMMERCIAL BANKS OF UZBEKISTAN. World Economics and Finance Bulletin, 18, 39-47.
8. Салаев, Р. Ш. (2022). Тижорат банкларида рақамли активлар муомаласини ташкил қилиш ва уни ўзига хос хусусиятлари. MOLIYA VA BANK ISHI, 8(1).
9. Salayev, R. (2024). ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ВАЛЮТ ЦЕНТРАЛЬНЫХ БАНКОВ: АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА И ПРОГНОЗЫ. MOLIYA VA BANK ISHI, 10(2), 1-6.
10. Salayev, R. (2024). ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ ЗАЙМОВ ПОД ЗАЛОГ КРИПТОВАЛЮТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ЗАПУСКА БАНКАМИ. MOLIYA VA BANK ISHI, 10(2), 64-68.
11. Салаев, Р. Ш. (2024). ТЕХНОЛОГИЯ PARTISIA BLOCKCHAIN. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 296-304.
12. Shavkatovich, S. R. (2024). RAQAMLI VALYUTALAR BILAN AMALGA OSHIRILGAN OPERATSIYALARNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 305-324.